

ובשן
לדבר
פדגוגיה
ופסיכולוגיה

החינוך

החינוך בתפוצות

מבוא למילונאות של העברית החדשה

ב' כסלו תש"ל — דצמבר 1969

יוצא לאור על ידי

הסתדרות המורים בישראל

תוכן העניינים

עמוד

- 97 תוכנית הלימודים, מבנה בית-הספר ודרכי ההוראה — ד"ר א. מינקוביץ
להוראת החיבור:
120 דרכים להוראת החיבור — ד. כהן
129 שיטה להערכת חיבור בכיתות ה-ו — ד"ר נח נרדי
מקומן של „הפעולות שמחוץ לתכנית הלימודים” בבית-הספר העל-יסודי —
135 ד"ר מ. שמידע
143 הרצוי במרכזיות הפדגוגיות — משולם הלוי
154 אי סדירות הביקור בבית-הספר היסודי — יוסף יונאי

החינוך בתפוצות

- 163 המש שנות שליחות אל התפוצות — אליהו הראל
168 לימוד יידיש בארצות-הברית — ד"ר זאב גליקסמן
177 התיכון היהודי מול התיכון הממלכתי בארגנטינה — נפתלי יעקב הכר
180 אולפן ישראלי — ליבשת אמריקה? — ראובן בר-סכר

סקירת ספרים

- 183 מבוא למילונאות של העברית החדשה — מנחם צבי קדרי
188 על ספרות ילדים וביקורתה — יוסף שה-לבן

תגובות

- 190 „קיבוץ גלויות” לעומת „כור ההיתוך”? — יונה שטרנברג ואברהם שטאל
192 על ה„ביאור” של מנדלסון — פריץ סנדלר

דרכים להוראת החיבור

את כל לימוד ההבעה בכתב ובע"פ, סביב עריכת עיתון על ידי התלמידים עצמם והיווח על הישגים טובים מבחינות שונות.

ד"ר מ. כוכבא חקר לפני כ-20 שנה, את בעיית הנושאים בארץ, ובספרו: „נושאים לחיבור-ריים“ מסיק הוא, אחר מחקר מקיף, גם לפי תוצאות בחו"ל, כי הנושאים המושכים ביותר את תלמידינו הם: חוויות עצמיות ופעולות מחוץ לבית ולבית-הספר, כגון נסיעה, טיול והרפת-קאות.

הפדגוג, ד"ר א. מור, בספרו המעמיק: „דרכי הוראת הלשון העברית“, משנת 1956, סקר את כל הליקויים בכתיבתם של תלמידינו, והציע מתווה דולוגיה מפורטת ומנומקת להוראת החיבור, ה-מבוססת בעיקר על הכנה רחבה ומדוייקת של מכשירי ההבעה, כלומר הלשון, בעזרת טכסטים מובהרים קלים ואמונים מגוונים בסגנון; הוא מציע הכנת התוכן באמצעות „קריעת חלונות באופקיו של התלמיד“. המטרה העיקרית, לפי ד"ר מור, היא להגיע בהבעה, ליחידת תוכן של-מה, סבירה ומסודרת.

בשנת 1959, סקר הפדגוג נ. גבריאל, בספרו המקיף: „כתב וספר בבית-הספר“, את תולדות הוראת החיבור. מר נ. גבריאל מסיק, תוך כדי סקירת השיטות הנהוגות בעיקר בצרפת. בגר-מניה ובארץ, ששומה עלינו, „להפיח רוח חיים בחיבור ולתכנן אותו“. הוא מציע פשרה בין ה-חיבור המתוכנן לבין החיבור החופשי, תוך כדי הצעת אמוני לשון וסגנון מגוונים.

אכן, רבות הן ההתלבטויות בחיפוש שיטה טובה ומתאימה להוראת החיבור בישראל. גם ב-בריטניה, רבים הוויכוחים בנושא זה. המועצה הסקוטית לחקר החינוך קבעה, לפי ד"ר מ. כוכבא, שיש לערוך תוכנית מוקדמת כיסוד לכתיבת החיבור; ופדגוג אחד, מני רבים, כגון ד.פ. אנ-דרסן פרט בספרו Practical problems on

הוראת החיבור זרועה, כידוע, קשיים רבים. רבות התלבטו בה ומוסיפים להתלבט בה פדגוגים ומורים בארצות רבות בכלל, ובישראל בפרט. שיטות חינוכיות ולימודיות מתפתחות באיטיות והתפתחותן אף משתנה עם תנאי הזמן, ויש לשנותן ולהתאימן לתלמידים. לכן, שומה על כל מורה בעל נסיון, לתרום מבסיונו ומידיעותיו כדי לשפר את שיטת הלימוד ולהתאימה לתלמידי ארצו ולשון עמו. למדינה חדשה וצעירה כמדי-נתנו יתרון על מדינות בעלות ותק בשיטות ה-לימוד, שכן יכולה ארצנו לברור לה, בין השיטות הנהוגות בארצות שונות, את הטובות ביותר וה-מתאימות ביותר, תוך שינויים. ואכן, טיפלו ה-פדגוגים שלנו, עוד לפני קום המדינה, בשיטות הוראת ההבעה.

עוד בשנת 1924, ניסה הפדגוג יוסף עזריהו, בספרו „היצירה החופשית בחיבור“, להביא שי-נויים בהוראת ההבעה בארץ, בהדגישו בעיקר, שהנושאים חייבים לעניין את התלמיד ולפנות אל אישיותו הפנימית של הילד, בניגוד למלא-כותיות ולגיבוש המילים של החיבור נוסח-ישן. בשנת 1941, התקיים סימפוזיון לשאלת ה-הבעה, באוניברסיטה העברית בירושלים, בה הש-תתפו מחשובי הפדגוגים והמורים האוניברסיט-איים, כד"ר אליעזר ריגר, ד"ר נחמה ליבוביץ, וסופרים כא. קבק וכו'. רובם ככולם קבעו שכת-ית-בת החיבורים לקויה מבחינת התוכן הריקני, הלבוש הפראזיאולוגי, וגם מבחינת הלשון ה-משובשת, הדלה וכו'. הם הציעו, בין היתר, נוש-אים מעניינים, אמוני הבעה קצרים, הכנה ואמוני לשון, וכיו"ב.

בית-הספר הריאלי בחיפה ניסה במשך 5 שנים, אמוני הבעה קצרים, כפי שהוצע בסימ-פוזיון.

המורה ב. ברנר, מכפר נהלל, בספרו: „החי-נוך במיפנה“, תאר את נסיונותיו המאלפים לרכז

יעילה והמתאימה ביותר לתלמידינו בישראל, הן מבחינה תאורטית והן מבחינה מעשית.

קשיים ומכשולים בדרך לחיבור

נעבור, ראשית כל, על קשיי התלמיד וחששו-תיו בבואו לכתוב את חיבורו. ולאחר שנקבע את מטרות הוראת ההבעה, ננסה לקבוע את האמצעים היעילים ביותר, לדעתנו, להשגת המטרות השונות, תוך כדי הפגת חששותיו של הילד, ואף תוך כדי המרצתו להבעת רגשותיו ורעיונו-תיו בחוויה.

רוב המאמצים לשיפור ההבעה, הושקעו עד לפני שנים אחדות, על פי רוב, במשיכת התלמיד למקצוע באמצעות נושאים מעניינים המתייחסים לחוויותיו האישיות של התלמיד. ניתנו עצות שונות בכיוון ההבעה החופשית לגמרי מחד-גיסא, ובכיוון ההבעה המתוכננת מאידך גיסא. ואולם לא ניתנה הדעת על קשייו המרובים של הילד הבינוני, בבואו לכתוב את חיבורו, אשר מלכת-חילה דוחה אותו, שכן ירא הוא מפניו בדרך כלל. מה הם, איפוא, חששותיו וקשייו של הילד? חששו העיקרי נובע, ראשית כל, מבחינה פסיכו-לוגית, מהעובדה שמקצוע החיבור, הוא פלתי מוגדר. בכל מקצוע יש לו ספר, ומוצע לו פרק מסויים המתייחס לנושא הנלמד; נתונות שאלות מסויימות ומוגדרות על הפרק. סגי לו בזה שהוא קורא את הפרק, כלומר את החומר עצמו שהסבר והודגם על ידי המורה בכיתה, והוא כבר מוכן ומזומן, בדרך כלל, להכין את שיעורו בבטחון. יודע הוא מה עומד לפניו, ובמאמץ קל וקצר, פותר הוא את בעיות השיעור. ואילו החיבור ש-ניתן לו הוא סימן שאלה גדול, כי אין לו נקודת אחיזה אחרת פרט לנושא הצומק והמקוצר. מובן שאם הוא ניחן בדמיון ובמחשבה שהופרו על ידי קריאה וכו', מסוגל הוא למצוא חומר לניסוח; ואכן התלמידים שקראו הרבה ושדמיונם מפותח, ישישו לקראת כתיבת חיבור וישמחו להעלות על הכתב את מה שקראו ומה שדימו בכל הנוגע לנושא המוצע, על מנת לעניין את זולתם ול-שתפם ברגשותיהם. אך אלה הם המעטים ואף את אלה יש להנחות ולכוון. ומה יתא על רובה הגדול של הכיתה, כלומר על הבינוניים והחלשים

teaching method כיצד ינהל המורה שיהיה ב-כיתתו, לחיפוש תוכנית, רעיונות ודפוסי לשון מתאימים, לפיתוח נושא החיבור.

נוסיף ונציין שפדגוגים צרפתיים, המחפשים אף הם שיטה יעילה להקנות הבעה, גורסים הכנת החיבור, הן מבחינה לשונית, על ידי מתן ניבים מתאימים, והן מבחינה רעיונית, על ידי קריאת טכסטים בהם מפותח נושא דומה לנושא המוצע, לפני פיתוחו על ידי התלמיד. למשל, ה-פדגוג הנודע, שארייה (Charrier) בספרו „פד-גוגיה חיה“ (Pedagogie Vecue) מציע הכנה מדוקדקת בלשון, וקריאת טכסטים שונים הנמ-צאים במקראות הצרפתיות או אצל טובי הסופ-רים, לפני כתיבת החיבור. כמו כן, משיא הוא עצות לכתיבה ברורה מאד ומסודרת, ותיקון בצורה שיטתית ויעילה. פדגוגים, מפקחים ומו-רים שונים, או מחברי שיטות מעשיות ומקראות להוראת החיבור, כמו דיומא וקולון, דניב ורנו (Dumas-Collin; Deneve-Renaud) הסתייגו אמנם מתכנון מפורט בע"פ ובכתב של הנושא עצמו, אך עדיין גורסים הם במקראותיהם הכנה באמצעות טכסט על נושא דומה, כאן מופיעים דפוסי לשון ורעיונות שהילד ישתמש בהם, לפי בחירתו ובאופן חופשי, בפיתוח הנושא שניתן לו. ולבסוף נציין שפול קרוזט (Paul Crouzet), בהקדמה לספרו של ה. קלוארד (H. Clouard), Composition Francaise (1960), מסיק: „הפד-גוגיה המודרנית גורסת, במקצועות רבים בכלל, ובחיבור בפרט, הכנת התלמיד. החיבור אינו כפי שהיה לפניו בוחן-פתע ובקורת פתאומית. התל-מיד הייב לקבל הכנה קפדנית והכוונה, שכן אינו מצוייד ביכולת שכלית מספקת. ההכנה אינה מבטלת את המאמץ האישי של התלמיד, נהפוך הוא, היא מעודדת אותו, ואף מהווה מכשיר מעולה לפיתוח שכלו“.

מובן שלחסידי החיבור החופשי הטהור טענות משלהם. ועוד נעמוד להלן על הוויכוח בין שתי האסכולות; אך דבר אחד ברור: רבות הן ההת-לבוטיות, בכל מקום, בדרך השגת הבעה קלה ומתקנת, בעלת תוכן וברורה.

בהסתמך על הוראות פדגוגיות שונות ועל הנסיון בהוראה, כדאי לברר מהי השיטה ה-

לתלמיד הבעה ברורה, בע"פ ובכתב, אחרת לא יוכל לנסח את תשובותיו לשאלות, וכל שכן שלא יוכל לטעון טענות בעניין מסויים, ולפתח נושא בצורה מסודרת ועניינית בכיתות גבוהות יותר. ככל שיעלה לכיתה גבוהה יותר בבית-הספר ה-יסודי, ולאחר מכן בבית-הספר התיכון, כן תגדל הדרישה לפיתוח נושא ענייני, לסכום טענות, ל-תמצות פרק, שיעור, מאמר או ספר שלם. מובן ששעת החיבור היחידה בשבוע לא תמלא דרישה זו בשלימות, כפי שנסיק להלן, ואכן אמוני פיתוח נושאים, בע"פ ובכתב ייעשו ונעשים בכל מק-צו. אך במקצועות הללו אין למורה פנאי לטפל בבחינה הלשונית, התחבירית והסגנונית. את זאת ימלא המורה ללשון (עם כל זאת לא יימנע ה-מורה המקצועי במידת האפשר, מלהעיר על סידור לשוני מתאים של טענות וכו').

מחוץ למטרה הראשית של הבעה סבירה ומסודרת, נודעות להוראת החיבור מספר רב של מטרות-לוואי חשובות ביותר לגבי התפתחותו הכללית של התלמיד.

אמונים בפיתוחי נושאים למיניהם, בשיטה נכונה, מרגילים את הילד לריכוז מחשבתו בעניין מסויים, בלי סטיות. הם מפתחים את הסתכלותו ומחשבתו בכיוונים שונים, שכן מתאמץ הילד למצוא רעיונות מגוונים הקשורים בנושא מסויים, בלי להסתפק בראיית צד אחד בלבד. ולזאת דרושה הכנה לפי טכסטים ושיחות פיתוח בע"פ של נושאים.

מ-ו' ואילך, מתאמן הילד למצוא קשר בין העניינים, טענות בעד ונגד, סיבה ותוצאה וכו'. פיתוחי הנושאים יעשירו את לשונו. הכתיב וה-פיסוק ישופרו בעיקר תוך כדי לימוד החיבור.

שעת החיבור היא, לדעתך, השעה הכשרה ביותר להרחיב את אופקיו של התלמיד בידיעות על החיים בכלל. הנסיון מורה שלילד מושגים דלים או בלתי מדוייקים ובלתי מציאותיים על חיי האזרח, על רגשותיו, זכויותיו וחובותיו ה-הדדיים וכו'. שעה כשרה נוספת להרחבת ידיעות אלו היא שעת החברה מחוץ לשיחות האינדיבי-דואליות, למסיבות וכו', שכן מובעות בה כל מיני דעות על חיי האזרח והחברה.

לאור מטרות מגוונות אלו נשתדל לברר מה

חסרי הדמיון, היכולת והרצון למחשבה? אין זאת כי אם אימת החיבור תיפול עליהם! שכן אין להם על מה לסמוך, חסרות להם נקודות-אחיזה, ודוגמאות לחיקוי; עומדים בפני דבר בלתי מוג-דר ומפחיד, ואינם יודעים לטפל בו.

חשש נוסף פוקד את התלמיד הבינוני, אף כאשר ייגע את מוחו ומצא חומר כלשהו אשר הוא מניח כי יתאים לנושא, והוא: כיצד יפתחו? איזה רעיון קודם לחברו? במה לפתוח? בקיצור, הפתיחה מעיקה עליו. איסוף וברירת החומר קשים עליו.

נוסיף על כך שבדרך כלל נדרש הילד לכתוב חיבורים ארוכים ומייגעים, ונבצרת ממנו ההזדמ-נות להגיע להישגים מעודדים, לפחות בחיבור קצר וקולע, בנושאים פשוטים ומעשיים, ונמנעת ממנו חדות יצירה המעודדת ליצירה.

ואף זאת: יש ולפעמים חוששים תלמידים רבים להביע את רגשותיהם ורעיונותיהם בפני המורה או בפני סביבתם.

ואכן, מרחיקים כל החששות והקשיים הללו את הילד מן החיבור ושומה עלינו להסיר במידת האפשר את המכשולים, כדי להקל עליו את ה-מלאכה, לחבבה עליו ולהנותו מפרות הבעה, ה-רצויה והנחוצה לו בשטחים רבים, הן בהמשך לימודיו והן בחיים.

במסקנות יובאו איפוא, עוד לפני האמצעים להבעה טובה, אמצעים להפגת החששות וה-קשיים בעזרת הגדרת הפתיחה, גוף החיבור וה-סיום, והאמצעים למשיכתו של הילד לחיבור.

מטרות בהוראת החיבור

ועתה, מה הן מטרותיה העיקריות של הוראת החיבור?

מטרתה הראשית של הוראת החיבור היא השגת הבעה אחידה בתוכנה, מסודרת ומעניינת, בנושא מסויים.

ולשם מה דרוש כושר זה לילד? א. להבעה סבירה בלימודי השונים; ב. להבעה בחיים; ג. להבעה ספרותית ותרבותית.

בכל מקצועות לימודיו, בלי יוצא מן הכלל, ובכללם המקצועות הכלליים והריאליים, דרושה

יתר על כן, החיבור החופשי דורש מהתלמיד להוציא מתחת ידו יצירה, מבלי שתהיה לו כל דוגמה לחיקוי, לפי טכסטים מתאימים, או בע"פ, באמצעות שיחת הכנה של המורה. הדוגמה דרושה לתלמיד, ואם אין לתלמיד מה לחקות, הרי לא יצליח, בדרך כלל, ליצור יש מאין. אכן, חסרונותיו של החיבור החופשי אינם מעטים.

ועתה, לאחר שנימנה את חסרונותיו של החיבור המתוכנן, נפרט את יתרונותיו, על מנת להסיק באיזון מידה ובאיזה שטח יש לתת חופש לתלמיד, כדי להנות, בנוסף על יתרונות ההכנה, גם מיתרונותיו של החיבור החופשי.

רבים טוענים שעצם הכנת החיבור, באמצעות טכסטים או שיחה, או אפילו בנתינת ביטויים בודדים, מגבילה את דמיונו של התלמיד ומתווה לו כיוון מסויים. יתר על כן, בפתחו את הנושא לפני תלמידיו, בכיוון מסויים, נוטע המורה הש-קפות. ואף בנותנו דפוס-מילים כאמצעי להע-שרת לשונו, מעביר לו המורה את נקודת מבטו על הנושא. צפוי שכל החיבורים האלה יהיו דו-מיים, חסרי חיים, חסרי דמיון. אולם במה דברים אמורים? אם מפתחים את הנושא הנתון, בכיוון אחד ויחיד.

בחיבורים המתוכננים יתר על המידה, חסר הדגש האישי. הילד מביע רגשות לא לו, ולכן איננו מתאמן בביטוי רגשותיו הוא, וכתובתו היא סטנדרטית, לפי דפוס כפוי. נוסף על כך, אפשר לטעון שחיבור מתוכנן אינו מקנה לתלמיד מ-חדוות היצירה.

לעומת חסרונות אלו, מה הם יתרונותיו של החיבור המתוכנן?

כאשר מכינים את הילד לפני כתיבת החיבור, בקריאת טכסטים, או בשיחה מפורטת תוך ציון ביטויים קולעים, הרי מעשירים את לשונו ומד-גישים את ההתאמה בין הלשון והנושא.

יתרון נוסף וחשוב נודע להכנה, והוא שה-מורה, בעזרת שיחה וטכסטים מובחרים, „קורע חלונות במרחבי המציאות“ מסביב לנושא, כפי שציין ד"ר א. מור, ב„דרכי הוראת הלשון העב-רית“. דמיונו של הילד מתרחב לכיוונים שונים ומגוונים, אופקיו הצרים נפתחים לרווחה. התל-

הן השיטות ומה הם האמצעים העשויים להגשימן במידה המכסימלית.

החיבור החופשי והחיבור המתוכנן

הוויכוח הראשי שהתגלע בשנים האחרונות על השיטה הטובה ביותר להוראת החיבור נסב בעיקר על יתרונותיהם וחסרונותיהם של החיבור החופשי מחד, ושל החיבור המתוכנן מחד.

מה הם יתרונותיו של החיבור החופשי, שדחה לזמן מסויים את החיבור נוסח-ישן, המתוכנן לכל פרטיו ודקדוקיו?

החיבור שנושאו נבחר באופן חופשי על ידי התלמיד נותן לכותב חשק לכתוב. הוא קורא דרור לדמיונו. הילד כותב כל מה שהוא מרגיש בלי הגבלה. יש בו אמיתיות במקום פראזיאולוגיה מלאכותית, שקמו לה, בצדק, כל כך הרבה מתנג-דים. ועל כל אלה, אין ספק בכך שהחיבור החופ-שי העניק למנסחו חדוות יצירה שהיתה חסרה, בדרך כלל, בחיבורים הישנים. ביחס למכשירים לביטוי מחשבתי והרגשתי, טוענים חסידיו החיבור החופשי, שהלשון באה מאליה, ושהביטויים נמ-צאים בקלות על ידי הכותב.

לעומת יתרונותיו אלו, נתגלו חסרונות לא מעטים בחיבורים החופשיים, במקרים שונים. ראשית כל הלשון היתה דלה מפאת הימנעות משיחה מוקדמת על הנושא. היה בהם אי-סדר ואי דיוק. לילדים רבים חסר הדמיון, וכיצד יפליגו וימצאו רעיונות בעצמם, ללא הכוונה? רבים אף אינם יודעים לבחור בנושא משלהם, אם לא ניתנו להם לפני כן דוגמאות רבות ומגוונות של נושאים לבחירה. אם הם בוחרים כל הזמן נושאים בעצמם, כיצד נבטיח פיתוח נושאים בשטחים שונים שאינם מעוניינים בהם, ב-מקרה? סוף סוף, עליהם לדעת לפתח נושאים מגוונים בשטחים שונים שיועילו להם, הן בהמשך לימודיהם והן בחיים, שלא תמיד יהיו לפי רוחם. וכאן אפשר לשאול: כלום מטרת החיבור היא רק לתת הזדמנות לילד לבטא את עצמו וליצור משהו או שמטרת החיבור היא, כפי שראינו לעיל, לאמן את התלמיד בפיתוח נושא בצורה עניינית וסבירה בשטחים ותחומים שונים, תוך כדי פיתוח מחשבתו, העשרת לשונו ושיפור סגנונו?

להשתמש בשעות העברית לקריאת טכסטים מת-אימים במסגרת הנושאים הניתנים בבחינת מר-כזי-עניין. טכסטים כאלו ייקראו או במקראות או בספרי-עזר לחיבור. הם מסוגלים להעשיר את לשונו ומחשבתו של הילד בתחומי הנושאים המוצעים. כמו כן, תרגילי לשון וסגנון יסייעו רבות לקידום מטרות החיבור. אין ספק שאם יוסיפו שעת הכנה לחיבור בשבוע, יהא הדבר לעזר רב.

כחלק מהשיטה המעשית להוראת החיבור, כדאי לעמוד על האמצעים אשר יקרבו, קודם כל את החיבור אל התלמיד, ויחבבוהו עליו. כיצד נהפוך, ראשית כל, את החיבור למק-צוע יותר מוגדר? כיצד נוכיח לתלמיד שה"שד אינו נורא כל כך"? נסייע לו להגיד את הפתיחה, את חומר גוף החיבור ואת הסיום. במה דברים אמורים? בתלמיד שקשה לו להתחיל. אם הוא יודע לפתוח בצורה אחרת, מעניינת או מקורית, לא יימנע ממנו הדבר, כמובן.

מה יכתוב איפוא התלמיד בפתיחה?

הוא יכתוב את התשובות לשאלות הבאות: על מי מדובר ועל מה מדובר, בעיקר? ולעתים: באיזה מקום ומתי?

חלקן, כללן או רובן של התשובות לשאלות הללו תפתורנה את בעיית הפתיחה כמעט בכל נושא. ניקח לדוגמה נושאים אחדים, מגוונים, ונתאים את השיטה הנ"ל:

א. בנושא: קיבלתי מתנה יפה... יכתוב ה-תלמיד: ראשית כל: (על מי?) על עצמו; (על מה בעיקר?) על מתנה נאה; ספר נאה או עט נובע בצבעים או כדורגל; (באיזה מקום?) אין זה חשוב כאן. אך אם הוא רוצה, יכתוב שזה היה בביתו או בבית דודתו; (מתי?) במסיבת יום הולדת, בעת ביקור הדוד או הדודה, או בבת-מצווה. יכתוב אפוא התלמיד, בלי להתחשב ב-סדר הדברים, למשל: במסיבת יום הולדתי ה-12, קיבלתי מדודתי מתנה נאה: עט נובע ב-צבעים.

ב. או בנושא כגון: ביום קיץ על שפת הים... יכתוב התלמיד: (על מי?) על המתרחצים, הוא וחבריו; (על מה?) מה הם עושים על החוף ובים; (מתי?) באחד מימי החופש הגדול, ב-

מידים מסוגלים או הפליג בדמיונם ולמצוא, על פי רוב, חומר לכתיבה כהנה וכהנה.

יתרה מזאת, כאשר נותנים לילד נושאים שונים ומגוונים באותו עניין, בלי בחירתו, ומכי-נים אותו לפיתוחם, הרי מעודדים את הילד לח-שוב על שטחים שונים במציאות, לתת ולהביע דעתו עליהם, בעוד שהוא לא חשב עליהם כלל, או לא הבין אותם די הצורך, ולא היה נותן מעולם דעתו עליהם. הכוונה לנושאים משטחי חיים רבים ושונים, במסגרות רחבות, שנבחרו או פותחו באופן שיטתי.

נוסף על כך, הסברת הנושא כראוי על ידי המורה, מונעת סטיות רבות מאד מחד, והחסרת חלקים חשובים, מאידך.

ולבסוף, תכנון החיבור מבחינת הרעיונות, הלשון וכו', מכשיר את הילד להבעה קלה יותר, והוא מביע את רעיונותיו ורגשותיו במאמץ קל וברצון. יתרון זה של ההכנה מודגש על ידי ה-מועצה הסקוטית לחקר החיבור, כפי שציין ד"ר מ. כוכבא, בחוברת: „נושאים לחיבורים“.

אנו עומדים, איפוא, בפני הבעיה הבאה: כיצד למצות את מכסימום היתרונות הניתנים על ידי תכנון מתאים של החיבור, ההכרחיים להשגת מטרות הוראת הבעה, כפי שפורשו לעיל, מבלי לפגוע בדמיון, באישיות, ברגשות הילד?

המזיגה המעשית הבאה, נותנת לדעתי, תשובה לבעיה האמורה. אך בטרם נפתחה, תוך ציון נימוקיה, נציין שלא רק המזיגה בין שני סוגי החיבור, המתוכנן והחופשי, דרושה להשגת מט-רות החיבור. יש להסתמך גם על שיטת נתינת חיבורים קצרים, מעשיים וענייניים, הן בעלי אופי כללי, והן מקצועיים.

זאת ועוד, נראה כי מטרות הוראת החיבור הרבות, דהינו, הבעה סבירה, עניינית ומסודרת, ריכוז המחשבה, לשון, כתיב, פיסוק וסגנון משו-פרים וכו', לא תושגנה במסגרת שעה אחת ב-שבוע. אין ספק שקודם כל, יש לעודד קריאה בקרב התלמידים. ללא מינימום של קריאה, ספק אם ישופר הסגנון או אם תרכש לשון עשירה יחסית, כמו כן יש להרבות במתן נושאים ושאלות ענייניים במקצועות רבים, כגון: קריאה, הס-טוריה, גיאוגרפיה, תנ"ך, וכו'. נוסף על כך, אפשר

וניבים על מתנות וקבלתן, שתעשרנה את לשונן, הדלה על פי רוב.

כך יש לו נקודות אחיזה, רעיונות, אך לא בכיוון אחד ויחיד, על הנושא שהוצע לו, טכסטים שונים על מתנות, ירחיבו את מחשבתו בכיוונים שונים; והוא יכתוב מה שלדעתו מתאים יותר. הוא יצטרך כמובן להתאים את החומר לנושא המיוחד שניתן לו, וכפי שהוא מבין אותו.

ומה יכתוב בסיום החיבור? את הרושם הכללי על המתנה או על סיפוקו הרב, או יחווה דעתו ודעת חבריו על מתנות; כלומר משהו כללי מסכם על מתנתו הוא, או על מתנות בכלל. הנה כי כן, הוגדר החיבור על כל צדדיו; החומר נאסף בקלות, בלי מאמצים קשים והילד יחבר בלי חששות, ברצון ואף בחדוות-יצירה.

מה שעלול לחבב עוד יותר את המקצוע, ה-שנאו עליו בדרך כלל, הוא אופן תיקוניו של ה-מורה לאחר כתיבת החיבור. ראשית כל, לא יתקן המורה יותר מדי ובפרט לא בענייני סגנון, אלא אם כן הכרח הוא. ויתקן באמצעות סימנים בלבד, הידועים מראש. יחלק המורה מחמאות לתלמי-דים, ויקרא מתוך חיבוריהם בכיתה והרבה ככל האפשר: פיסקה גאה, משפט מעניין או אפילו ביטוי אחד נאה וקולע. ברכה רבה ראיתי כש-קראתי ואף העתקתי על הלוח את המשפטים ה-מעניינים ביותר של התלמידים, לשם כתיבה ולי-מוד על ידי התלמידים. יכול אפילו המורה לחבר, מכל החומר הזה, שיעובד על ידו, בתוספת מספר משפטים ומלות-קשר וכו' מתאימים, חיבור ל-דוגמה. הדוגמה החיה הזו חשובה מאד בעיניהם, שכן היא מוכיחה להם שהם מסוגלים לחבר חיבור טוב ומתאים, וישתדלו בעתיד לחקות את הדוגמה הנאה בחיבורים אחרים, דומים ל-אחר חיבור ראשון יינתנו עוד 2-3 חיבורים שונים, אך מאותה הסדרה. למשל: מתנות (או: בקיץ, בחורף, בהיוב, המשחקים וכו'). בסוף כל סדרת חיבורים כזו, ואתר תרגילי לשון ופגנון, הכוללים ביטויים מאותה הסדרה או מרכז-עניין, יחבר הילד חיבור חופשי, על נושא שיבחר הוא ב-עצמו, בתנאי יחיד — שיהיה שייך לאותה סדרה. אזי יגש הילד לכתובת החיבור המעניין אותו ביו-תר, בסדרת המתנות, למשל, בבטחון, בלי חששות,

קייץ; (באיזה מקום?) בחוף תל-אביב, בת-ים, בבריכה. לכן, יוכל לפתוח כך: באחד מימי חופש הקיץ, הלכנו חברי ואני, לחוף תל-אביב, להת-רחץ בים ולהשתעשע בחולות.

ג. או אפילו בנושא כגון: תיאור נוף הררי... ישאל הילד: (על מה?) נוף הררי בגליל; (מתי?) בשעת טיול, בעת זריחת החמה, בצהריים, או בערב; (באיזה מקום?) בסביבות צפת, או ב-כפר תבור או בהרי יהודה וכו'.

וכך יפתח התלמיד: בטילנו בסביבות צפת, עם זריחת החמה, השקפנו, חברי ואני על הרי הגליל הגבוהים.

הנה כי כן, כשפתח הילד את חיבורו בבטחון, בצורה הנ"ל, ימשיך לחשוב על חומר מתאים לגוף החיבור. לשם הדגמה, ניקח רק את נושא א' ונלמד ממנו גזרה שווה לגבי יתר הנושאים. וכאן בעיה יותר חמורה: מה יכתוב התלמיד בגוף החיבור?

מובן שרצוי כי ידריכו המורה, שיקרע לפניו חלונות בפיתוח הנושא, בעת נתינתו, בשיחה בע"פ בכיתה. למשל יציע המורה, תוך כדי שיחה בשאלות ותשובות, שבפיתוח נושאים על מתנות, ירחיבו את החיבור על הסעיפים הבאים: א. אופן קבלת המתנה, ואופן נתינתה על ידי הדודה למשל; ב. תאור המתנה עצמה; ג. שימושה ו-תועלתה; ד. התגובה על המתנה (שמחה, הת-רגשות).

למרות שמספר ילדים יסתפקו בהנחיות הללו ויפליגו בדמיונם, הרי רוב התלמידים עוד יתקשו במציאת החומר הדרוש. ולכן אני מציע להפרות את מחשבתם ודמיונם באמצעות קריאת טכסטים קלים ומושכים על מתנות בכלל, מספר קריאה, או אם חסרים טכסטים קלים וקולעים לנושאים במקראות (וראה רשימתי על המקראות ב"הד החינוך", ח-ט תשכ"ג), יחפש המורה טכסטים כאלה בסיפורים לילדים, מקוריים בעברית או מתורגמים, או בספרי-עזר לחיבור. בטכסטים ימצא הילד חומר מגוון על נושאים, במסגרת כל-לית או סידרה, כגון מתנות, ויבור לו מה שמוצא חן בעיניו ומה שמתאים לפיתוח נושא הוא על המתנה. יתרה מזאת, הוא ימצא בהם ביטויים

המחבר בנושא. כמו כן, כדאי לציין כיצד פותח המחבר וכיצד הוא מסיים, לפי השיטה שהוסברה לעיל.

לדוגמה: הנושא: ביום חם בשדה. (טכסט מקו-צור, מאת מגדלי מוכר ספרים לפי „הליכות ישראל“ מאת י. טברסקי וא. מלכיאל).

השמים מזהירים. אין עב קל. החמה לוהטת. רוח לא נושבת, אוויר לא מרפרף. תבואות ואילנות עומדים כמסמרות נטועים ומחרישים. הפרות עייפות וגועות מפני החום. אצל ערבה זקנה וסדוקה עומדים סוסים צפופים ומצליפים בזנבותיהם להבריח מעל גבם את הזובבים. בראש האילן, על ענף רך, מתגעגע עורב אחד באוויר העולם, מקרקר אחת ושתיים ומש-תתק. שקט ודממה בכל הדרך: עלה לא מזדעזע, עוף לא פורח, מלבד יתושים וזבובים — הפזיזים הללו, הילולא וחינגא להם בחללו של עולם. טסים כה וכה, מרקדים ומזומזמים.

השב על השאלות הבאות תוך עיון בהכנו של הקטע: א. כיצד פותח המחבר? (על מה מדובר בעיקר? מתי? באיזו עונה?)

ב. מהו הרעיון המרכזי בטכסט? (שים לב, ש-רוב הפרטים מבליטים רעיון זה).

ג. אילו תאורים קולעים ומרשימים במיוחד? (תבואות ואילנות עומדים תקועים כמסמרות נטועים וכו').

ד. אילו ביטויים נאים ציינת? (ערבה זקנה סדוקה וכו'). נסה לתאר מצב דומה בעיר, כגון האנשים מאימים את עבודתם — הזיעה נגרת על פניהם וכו'.

ה. מי הם היחידים, הנהנים מן החום, בסיומו של הקטע? וכו'.

הסברות:

א. כיצד פותח המחבר את חיבורו? בתיאור מזג האוויר. על מה מדובר בעיקר? על החום השורר.

ב. מהו הרעיון העיקרי? כולם עייפים מן החום ושקטים. (התבואות, האילנות, הסוסים, העורב וכו').

ג. תאורים בולטים וקולעים? האילנות והתבואות תקועים כמסמרות; הסוסים מצליפים בזנב-תיהם; עורב מקרקר ומשתתק; עלה לא מזדעזע; עוף אינו פורח; ולבסוף? הזבובים והיתושים חוגגים בהילולא וחינגא.

מצוייד ברעיונות מגוונים, ובלשון עשירה, המת-ייחסים לאותו עניין כללי.

אמצעי נוסף שיחבב את החיבור על התלמיד הוא לתת לו לבסוף, בין החיבורים המוצעים ה-ג'ל, גם חיבורים קצרים ומעשיים, כגון: מכת-בים פרטיים או רשמיים, דו"חות על פעולות חברתיות, על מסיבות, תחרויות, סרטים וכו'. אלה מושכים את הילד במיוחד, והוא מרכז את מחשבתו ביתר קלות וברצון. יתרון נוסף לחיבורים קצרים הוא, שהילד מרגיש בתועלתם. אכן, אם נגדיר לילד את הפתיחה באמצעות שאלות מסויימות, כג'ל, את החומר לאיסוף וה-לשון, באמצעות טכסטים קלים מתאימים, אם נעורר בו את חדות היצירה על ידי כתיבת או קריאת משפטים לדוגמה, שחלקם או רובם הם פרי יצירתו, אם ניתן לו לעתים קרובות חיבורים קצרים ומעשיים ונסביר לו את תועלתם המעשית, הרי יתחבב החיבור על התלמיד, והוא יגש לכתיבתו בחווה.

ועתה, אילו הם האמצעים השיטתיים להשגת מטרת החיבור?

א. נושאים במסגרות

הנושאים יינתנו לפי סדרות, במסגרת מסו-ימת. בכל 3—4 שבועות תסתיים סדרה אחת. נושאי המסגרות יהיו כלליים ביותר, ומסביבתו של הילד. למשל: בבית-הספר, בקיץ, ברחוב, בשדה, בבית המלאכה, בקולנוע, ברדיו ובטל-וויזיה, מתנות, בספורט, בחורף, חגיגות ומסיבות וכו'.

כל מסגרת כוללת טכסטים, שאינם אלא פי-תוח 3 נושאים מהמסגרת. 2—3 נושאים מהמס-גרת ינתנו לפיתוח בבית, בלווי נושאים לבחירה, ובכל סדרה — אחד מן הנושאים לפחות יפותח כחיבור קצר.

ב. הסברת הטכסטים

הסברת הטכסטים חייבת להבליט כיצד מפתח המחבר נושא מסויים בצורה אחידה, כיצד הוא מבליט את הרעיון המרכזי בנושא. יש להב-חין כיצד משתמש בטכסט בניבים מתאימים וקולעים. מה הם הרעיונות המעניינים שהביע

קים, לבושים קלים מאד, הזעה, זבובים, יתושים ו- חרקים למיניהם, משקאות קרים בקיוסקים, הסתגרות בבית או בריחה לים או להרים. (מובן שהמורה ישתדל, בכל השיחה הזאת, להוציא את הדברים מפי התלמידים עצמם).

בנושא זה למשל, יש להזהירם שלא יקחו את הטכסט שקראו בנושא זה בכלל ולא כרוכו. יש כאן שוני: המדובר כאן בעיר ולא בשדות. יש לחפש תיאורים מגוונים, ככל האפשר, על חיי העיר בחום.

ד. תרגילי לשון וסגנון

אחר הטכסטים מופיעים בכל סידרה תרגילי לשון וסגנון, הכוללים ביטויים מאותה סידרה. המורה יסביר כל ביטוי קשה וביטויים אחרים דומים שיוצעו על ידי התלמידים, בעזרת המורה. יצויין לפני התלמידים שאפשר להשתמש בבי-טויים שונים בשמות נרדפים, למניעת חזרות ולגוון, וכי יש להשתמש בניבים מתאימים ו- מגוונים לשיפור הסגנון. התרגילים ייעשו בכל עת פנויה בשעות העברית. הואיל ושעות העב-רית לא תספקנה, יורשה לי להציע: א. להוסיף שעור אחד בשבוע לצורך ההכנה בהבעה בכתב ובע"פ, ו-ב. להכין ספרים כוללים ללשון העב-רית, עם סדרות שיהוו מרכזי-עניין, או ספרי-עזר ללימוד החיבור והלשון. הדבר יאפשר אמו-נים בלשון וסגנון, בהבעה וכי'.

ה. תיקוני המורה

לפי שיטת שארייה (הפדגוג הצרפתי הנודע), המורה יתקן את כל חיבורי התלמידים בביתו (ולא רק אחדים, לסרוגין), בסימנים בלבד, ש-ייקבעו מראש. למשל: שגיאות כתיב יסומנו בקו אחד; לשון — שני קווים ישרים; סגנון — קו מסולסל; סדר הפוך יסומן בקו מעוקל; חסרון מילים יסומן בנקודות וכי'.

המורה ירשום לו, בעת תיקון החיבורים ב-ביתו, את השגיאות הבולטות ביותר אצל מספר רב של תלמידים (בקצרה, עם שמותיהם בצד), לפי סוגי השגיאה. (תוכן, שגיאות כתיב, לשון, פיסוק וכי'). כמו כן ירשום וידגים בכיתה ביטויים מוצלחים, פיסוקת לעניין וכי'.

ד. ניבים נאים? — אוויר לא מרפרף; סוסים מצליפים; עורב מקרקע ומשתתק; הילולא וחינגא; כדאי לציין שהמחבר מביע רעיונות קולעים בלשון נאה.

ה. כיצד מסיים הקטע? — כולם שותקים פרט לזבובים וליתושים המרקדים ומזמזמים להנאתם. כלום זה מסכם את הרושם הכללי? כן, ומחזק אותו.

ג. הנחיות המורה לפיתוח נושאים בבית

השאלה העיקרית היא באיזו מידה יסביר ה-מורה את הנושא הניתן לפיתוח על ידי התלמיד? העקרון חייב להיות: לעזור לתלמיד, אך לא למלא את מקומו; (עקרון זה כוחו יפה גם לגבי כל עזרה פרטית של הורים או של מורים בהכנת שעוריהם); להציע ולתחום תחומים כל-ליים, מבלי לתת רעיונות מפורטים; לפתוח אופקים ככיוונים שונים באמצעות שיחת שאלות ותשובות, מבלי לפתח באריכות ובפרוטרוט צד אחד. דבר נוסף שעל המורה לעשותו, כדי למנוע חיקוי קרוב מדי לטכסטים. דווקא מפני שהטכס-טים מפתחים נושא דומה לנושא המוצע, קיימת סכנה שהילד יסטה מנושאו הוא ויפתח את נושא הטכסט. לכן, ידגיש המורה מה העיקר בנושא המוצע לו, את השוני שבו, וכמובן בכיוונים שונים.

למשל, לאחר קריאת טכסטים בנושא הקיץ, ינתנו לפיתוח בבית, הנושאים הבאים:

3. ביום חמסין בעיר או 4. על ההרים ביום חם;
5. השדות בבצורת או 6. הפועל מזיע ב-כביש.

ולחיבור קצר: 7. בילוי יום חופש בקיץ או 8. הזבובים והיתושים הטרדניים.

הנחיות המורה לפיתוח הנושא 3 ביום חמסין בעיר:
א. פתיחה: על מה מדובר? על רוח חמה, חמ-סין. על מי? כל אחד יכתוב את מי שהוא רוצה ויתאר: את עצמו, את משפחתו, את הפועלים או העוברים ברחוב, וכי'. היכן? בעיר, ברחובות, ב-בתים וכי'. מתי? בבוקר, בשעות הצהריים או ב-ערב, כל אחד יבחר.

ב. מה מעניין בעיר, ביום שרב? הרחובות רי-

ו. חיבורי תלמידים לדוגמא

סדר מסויים. התרגילים בכיתה יישמשו לתלמיד דוגמא לחיקוי.

כדאי להעתיק על הלוח ובמחברות, אחר התיקונים, ביטויים או משפטים או פסקות, מוצגים לחים של תלמידים, אחר קריאתם והעלאתם על נס. לפי נסיוני, קליטת ידיעות כאלו שנעשית תוך הקשבה מפליאה, מביאה לשיפור. מובן שהמורה ישתדל לשתף את רוב התלמידים בשבחים, אלו, לסירוגין. לאחר מכן, יוכל המורה לעבד, בעזרת החומר הזה, ובהוספת משפטים קשר ומספר רעיונות וביטויים משלימים, חיבור לדוגמא, שיועתק על הלוח לשם קריאה ועיון, ואף להעתקה על ידי התלמידים.

ח. החיבור החופשי

לחיבור החופשי (אחת לחודש בערך), כסיכום לכל מה שנקלט או הופרה, יהיו היתרונות שכבר הוזכרו, שכן יפתח התלמיד את הנושא המעניין אותו ביותר, שאותו יגדיר בעצמו לפי ההנחיות של המורה, שהתאמן בהן לאורך הסידרה. החיבור יהא אישי ואף רגשי, כי הוא יביע את אותם הרעיונות שעשו עליו רושם עמוק. מובן שמתוך עניין, הוא יחפש וימצא אחר ההכנה המפירה לעיל, רעיונות נוספים, מתאימים לנושא שבחר, בעזרת דמיונו שהופרה בנושאים מגוונים מאותה הסידרה.

ז. פתיחת אופקים לפיתוח נושאים

יתר על כן, הועשרה גם לשונו באותו מרכז עניין, והגיוון ימנע נטיעת כיוון מסויים. הערותיו ותיקוניו של המורה הזהירוהו מבחינות התוכן, הלשון, הסגנון, הכתיב והפיסוק. כאמור לעיל, יסדר את רעיונותיו לפי ראשי פרקים פשוטים משלו ויסיים כפי שאומן בטכסטים ובשאלות. חיבורים כאלו מצליחים בדרך כלל, אצל מספר הולך וגדל של תלמידים.

אחד האמצעים היעילים ביותר למציאת חומר לחיבורים, הוא האימון במציאת רעיונות עיקריים וראשי פרקים לנושאים מסויימים. באימונים אלה לומד הילד להתרכז בנושא ולמצוא רעיונות, חומר לנושא. הוא נוכח לדעת עד מהרה, שאפשר לפתוח אופקים רחבים בכל נושא. המורה יכוון אותו, כמובן, לבל יסטה מהנושא המוצע, ויעזור לו לסדר את החומר לפי